

Tokon ISAK, Adil CUMATURDU, *Büyük Manasçı Cüsüp Mamay*, Artış: Kızılsu Kırgız Yayın Evi, 2022, ISBN: 978-7-5374-1551-4, 428 Sayfa.

Dr. Dabıt ABDILBARI*

Kültürümüzün temelini oluşturan destanlardan Kırgız halk destanı “Manas” 2009 ve 2013’te olmak üzere iki kez; Çin Halk Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti adına UNESCO’nun kültürel miraslar listesine girmiştir. Evrensel ideoloji kavramını ve insanların hayatıyla ilgili bir çok konuyu içeriğinde barındırıyor olması “Manas” destanının somut olmayan kültürel miras namına layık olduğunu kanıtıyor diyebiliriz. Tabii bu destanın binlerce yıldır saklanarak bu güne gelmesinde destancıların rolü büyüktür. Çünkü “Manas” destanını destancılar olmadan düşünmek asla mümkün değildir.

Bu yazıda, Manas destanının gelecek nesillere aktarılmasında büyük katkı sağlayan ve “Manas” destanının 8 bölümünü ezbere söyleyebilen tek destancı olan Cüsüp Mamay’ın (1918-2014) hayatını ve destancılığını değerlendiren “Büyük Manasçı Cüsüp Mamay” isimli eser tanıtılacaktır. Ünlü Alman folklorcu ve türkolog Karl Reichl’e göre Cüsüp Mamay Manas destanının 8 bölümünü ezbere söyleyebilen en son manasçı sayılır.

Çin Halk Cumhuriyeti’nde doğan dünyaca ünlü Kırgız destancısı Cüsüp Mamay ile ilgili monografik bir çalışma olan “Büyük Manasçı Cüsüp Mamay” adlı bu kitap, Pekin’deki Merkezî Milletler Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Tokon Isak kızı¹ ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi’nin araştırmacısı, Prof. Dr. Adil Cumaturdu tarafından yaklaşık 10 senelik çalışma sonucunda 2002 yılında Çinin özerk bölgesi olan İç Moğolistan’daki aynı adı taşıyan üniversitenin yayınevinde Çince yayımlanmıştır. Daha sonra 2007 yılında Pekin’de bulunan Milletler Yayınevi tarafından Kiril Alfabetiyle Kırgızca yayımlanmıştır. Kitap daha sonra birkaç değişiklik yapılarak 2014 yılında Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te “Print Express” yayınevi tarafından yayımlanmıştır. 2016 yılında ise, ünlü Japon Türkolog Nişivaki Takao tarafından Japoncaya çevrilerek Japonya’daki «Solution» yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Kitabın İngilizce baskısı 2021’de ABD’yin «American Academic Press» yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Şu anda kitabın Korece versiyonu yazım aşamasındadır. 2004 yılında bu kitap Çin’in edebiyat ve sanat alanında en prestijli devlet ödülü olan Dağ Çiçeği (Shanhua jiang) ödülüne layık görülmüştür. Bu makalede 2022 Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kızılsu Kırgız Yayın Evi tarafından Kırgız arab alfabesiyle yayınlanan baskısı hakkında söz edilecektir.

Kitabın bu yeni baskısının önceki baskılarından en özel farkı şuki, ona bazı yeni bilgilerin ve görüşlerin eklenmesidir. Eserin önceki baskılarından sonra da büyük manasçı Cüsüp Mamay’ın özel hayatında bir çok olaylar yer almıştır. Mesela, 2005-2012 yıllar arası Çin’de her yıl Cüsüp Mamay’ın doğum gününe ve Manas destanına adanan büyük medeni etkinlikler düzenlemiştir. Cüsüp Mamay’ın Manas destanından başka da küçük destanlı yayınlanmıştır ve farklı dillere çevirilmiştir. Kırgızistan’ın o zamanki başbakanı Almazbek Atambaev’in emriyle Cüsüp Mamay’ın Kırgız halk destanlarına bulunan katkılıslı ve onun özel hayatına adanan akademik konferansların 2014-2017 yıllar arası Kırgızistan’da 4 defa düzenlenmiştir. Cüsüp Mamay’a 2014 otuz birinci mayıs Kırgızistan’ın en büyük madalyası olan “Ak Şumkar” madalyasıyla ödülendirilmiştir. 2014 birinci haziranda Cüsüp Mamay vefat etmiştir ve ona yas töreni düzenlenmiştir.

* Doktora Filoloji, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Etnik Edebiyat Enstitüsü’nde Doktora Sonrası Araştırmacı, Pekin/Çin, dabyt@cass.org.cn, ORCID ID: 0000-0001-5823-5417.

2015 Cüsüp Mamay'ın vefat ettiğine bir yıl dolmasını anarak onun doğup büyüdüğü bölgesinde medeni-sosyal etkinlikler düzenlenmiştir. O etkinliklere Kırgızistan ve Çin'den bilim insanları, halk sanatkarları ve üniversitelerin öğrencileri katılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz olaylar, etkinlikler ve onların tarihi yeri, önemi hakkındaki bir çok malumatlar bu kitabın beşinci bölümüne eklenmiştir.

Kitabın bu baskısının diğer bir özelliği "Büyük Manasçı Cüsüp Mamay'ın Kitabının Geçmiş Tarihi" adlı hikâyesi yer almıştır. Bu baskıda "Manas" destanının medeniyete çok büyük bir manevi katkı sağladığını, bu manevi zenginliğin korunarak nesillere aktarılmasındaki Cüsüp Mamay'ın katkıları, Çin ve diğer devletlerde Cüsüp Mamay ile ilgili medya faaliyetleri, bu kitabın yazarlarıyla olan bilimsel ilişkileri nezdinde onun sadece sanata değil insanlığa da pek çok katkısının olduğu vurgulanmıştır. 1960'lı yıllarda "Manas" Destanı'nın yazıya aktarılması, daha sonraki yıllarda destancılık ve yayın süreciyle ilgili daha çok bilgiye yer verilmiştir. Bunlarla birlikte destancının geçmişte verdiği arşivdeki röpotajlarda toplumun "Manas" destanına karşı tutumuyla ilgili düşünceleri, kitabın basın aşamasında yapılan hazırlıklar, materyallerin toplanması ve bilimsel konferansların düzenlenmesi, kitabın ilk yayını ve sonraki yayınları, kitapla ilgili düzenlenen birkaç uluslar arası bilimsel sempozyumlar hakkında bilgi verilmiştir. Bunun dışında kitap için materyaller toplanırken büyük manasçının biyografisi hakkında bilgi veren kişiler tanıtılarak onların hayatından hikâyelere de yer verilmiştir. "Manası" yazıya geçirme, çeviri, basım, dağıtım, işlerinde emeği olan insanlar da kitapta anılmıştır. Bunların hepsi "Büyük Manasçı Cüsüp Mamay'ın Kitabının Geçmiş Tarihi" adlı bölümde yer almıştır. Kitabın alt baskılarında bu bilgiler verilmemiştir.

Kitabın ilk bölümü "İstidadı Arttıran Kutsal Ortam" şeklinde adlandırılmıştır. Bu bölümde destancının ana yurdu olan Akçiy'in doğası ve sosyal ortamı hakkında bilgiler verilmiş ve büyük manasçıyı yetiştiren toprakların sosyokültürel özelliklerinden genişçe bahsedilmiştir. Bu da "Manas" destanındaki Kakşaal (Merkezî Tyan Şanın doğu tarafındaki mekân, şu anda Çin devletine aittir.) bölgesine ait yer-su adları ve hikâyeleri, geçmişten günümüze halk müzisyenleri, belagatlar, hususen halk arasında tanınmış kişilerin Kakşaal bölgesindeki "Manas" destanında söz edilen kutsal yerler hakkında anlattıkları, o bölgelerle ilgili hikâyeler, destancının soyu, ailesi, aile terbiyesi, aydınlanması, aldığı eğitim gibi konular ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Cüsüp Mamayın destancılığa başlayışı, destancılığı öğrenme süreci, doğadan sözel sanata olan kabiliyeti ile birlikte tabiatın da etkisini, "Manas" destanını derleyen ağabeyi Balbay Mamayın (1896-1937yy) faaliyetleri, hayatı ve o dönemlerde yapılan zulümler, çeyrek asrın siyasi olayları gibi konuları içermektedir.

Destanın Cüsüp Mamay versiyonunun kaynağı İrci-uul (yaşadığı dönem bilinmemektedir.), Tımbek Capıy(1846-1902), Sagınbay Orozbekov(1868-1930) gibi büyük manasçılar ve onların devrindeki siyasi durumlar ayrıntılı olarak anlatılmış, özellikle Cüsüp Mamay versiyonundaki İrci-uul karakteri üzerine bilimsel analiz yapılmıştır. Kakşaal bölgesinde yaşamış büyük manasçılar Cusubakun Apay (d.t bilinmemekte- 1920) ve İbrayım Akunbek (1882-1859)'lerin biyografisi ve o zamanki yaşantısı genişçe anlatılmıştır. Manas Destanı'nın Cüsüp Mamay versiyonunun kaynağı ve şekillenme süreci ile ilgili bilgilere de kitapta yer verilmiştir.

İkinci bölüm "Yaşamın Mirası – Destancılık Sanatı" olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Cüsüp Mamayın çocukluğu, eğitimi, sözlü halk eserlerini öğrenme süreci, destancının Manas'ı ilk kez halk önünde icra etmesi, destancı olarak tanınmaya başlaması, evliliği, ailevi hayatı ve destancılık kabiliyetinin gelişimi gibi temalar yerel halkın ağzından aktarılmıştır.

XX. 'in başlarında Orta Asya topraklarında yaşanan ciddi siyasi ve toplumsal olaylar ve sonraki yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önceki dönemleri, Cüsüp Mamay'ın versiyonundaki Manas Destanı'nın geçmişten günümüze kadar geçirdiği süreç, kökünün derin bir geçmişe dayandığı ve bu versiyonun Cüsüp Mamay'a ulaşmasında Balbay Mamay (1896-1937), Moldo Kılıç Şamırkan (1866-1917), İbray Abdrahmanov (1888-1967) gibi pek çok kişinin katkısına ilaveten bu versiyon baştan sona ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Bunun dışında Cüsüp Mamay bir destancıda olması gereken özellikleri kendinde nasıl geliştirdiğini delillerle göstermiş, destancıya kıymet vererek "Bir manasçı Manas tarafından seçilmiştir." sözünü temel alarak, Manas'ın halkın gönlündeki yerini kitaba yansıtmaya çalışmıştır. Cüsüp Mamayın Manas Destanına katkıları ve onun versiyonunun özellikleri, Sagımbay Orozbekov (1868-1930), Sayakbay Karalayev (1894-1971) gibi ünlü destancıların versiyonlarıyla kıyaslanarak (bazı yerlerinde) gösterilmiştir.

Üçüncü bölüm "Cüsüp Mamay Manas'ı Nasıl Anlatmaya Başladı?" başlığı taşımaktadır. Bölümde destancının destanı anlatmaya başlamasıyla ve geçen yüzyılın 60'lı 90'lı yıllarda destanı kayda geçiren kişilerin anılarının yardımıyla bilgiler verilmiş, destancının siyasi ve özel hayatı ile ilgili bilgi verilmiştir. C. Mamay ile röportaj yapılmış ve bu röportaj tamamen soru-cevap biçiminde gerçekleştirilmiştir. İlk röportajda, büyük manasçıya destancılık sanatının sırları hakkında sorular sorulmuştur. İkinci röportajda, ünlü Türkolog V. V. Radlov (1837-1918), Ç. Ç. Valikhanov (1835-1865) ve Sagımbay Orozbekov, Sayakbay Karalayev, Eşmat MametCüsüp'un (1880-1963) versiyonlarını temel alarak. C. Mamay'ın versiyonunda eklemeler bulunduğunu, destanın halka kabulenebilirliğini, iştirilebilirliğini sağlamak için eklemelerin olmasının doğal bir fenomen olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu bölümde, yazarlar, C. Mamay'ın "Manas'ın" temel anlamını canlandırdığını 10 noktada özetleyerek sunmuşlardır. Aynı zamanda bu versiyonun yapay, içi boş bir çalışma olmadığını, milletin binlerce yıllık tarihinin, zihniyetinin, yaşam biçiminin bir yansıması olduğunu ve bir bütün olarak insan hayatındaki olayları destanda yansıttığını belirterek, C. Mamay'ın versiyonunun başka versiyonlardan farkını gösteren unsurlar hakkında görüşlere de yer verilmiştir.

Dördüncü bölüm "Cüsüp Mamay - Kırgız Halk Sanatının Bir Hazinesi" başlığını taşır ve yazar bu bölümde C. Mamay'ın Kırgız halk sanatına katkısını, onun bu alandaki önemini vurgulamıştır. C. Mamay'ın çeşitli medya organlarında yayımlanan makaleleri ve röportajları hakkında bilgi vermekle beraber yetenekli manasçının söylediklerine dayanarak yayımlanan birçok kısa destanı da tanıtmış ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde "Er Töştük" Destanının Sayakbay Karalayev ve C. Mamay'ın versiyonları üzerinde bilimsel karşılaştırma yapılmıştır. "Bağış" Destanının özelliklerini belirtmekle beraber aynı destanın C. Mamay ve Eşmat MametCüsüp versiyonları karşılaştırılmıştır. "Toltoy" ve "Semetey" Destanları arasındaki hikâyeye bağlantısı hakkında söz edilmiştir. Tarihsel verilere dayanarak, "Kurmanbek", "Mameke-Şopok" gibi küçük destanların tarihî yanını aydınlatmaya ve bilimsel açıdan özelliklerini belirtmeye çalışılmıştır. Kırgız halkının destancılık geleneğine dair bilimsel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Beşinci bölüm "XX. Asrın Homeros'u" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, büyük Manasçının Kırgızistan'a düzenlediği üç ziyaretten bahsedilmiştir. ABD, Almanya, Türkiye, Japonya, Fransa gibi ülkelerde C. Mamay'ın versiyonunun ve bu büyük manasçının biyografisinin incelendiği çalışmalar, bilimsel tezler sunulmuştur. Bilinen delillere dayanarak, Cüsüp Mamay'ı tanıma adlı bir bilim dalının oluşumu hakkında bilimsel görüşler ortaya konulmuştur. Bunun dışında, C. Mamay'ın "Manas" destanına katkısı, kendi versiyonunu ortaya çıkarması ve anlatması sürecindeki faaliyetler hakkında söz edilmiştir. S. Orozbekov, S. Karalayev'in versiyonları, Radlov ve Valihanov tarafından

yazılan versiyonlarla tanışma arzusunda olduğu belirtilmiş ve son olarak, konu destancılık alanında yetiştirdiği öğrencilerden bahsedilmiştir.

Bölümlerin içeriğinden sonra kitaba ek olarak büyük Manasçının kronolojisi verilmektedir. Başka bir deyişle, C. Mamay'ın yaşam yolculuğunun en önemli anları ve bunlara denk gelen zamanlar çok net bir kronolojik sıralama ile yazılmıştır.

Yukarıda kitabın içeriği tümüyle açıklanmıştır. Bilim camiasında iyi bilindiği gibi bir monografin birkaç dilde yayımlanabilir ve okuyucunun dikkati çekilebilir. Bu durum özel olarak anılmayı ve ilgiyi hak etmektedir. Yalnızca güçlü bir bilimsel etkiye ve yüksek değere sahip bir çalışma birkaç dilde yayımlanabilir ve okuyucuları cezbedebilir. Bu tür eserler klasik hâline gelir ve bu alanın gelişmesinde büyük bir önem taşır. Söz konusu "Büyük Manasçı Cüsüp Mamay" da bu tür eserlerin listesinde yer alır. Umuyoruz ki yakın bir gelecekte bu kitap Türkiye Türkçesinde de yayımlanacaktır.

Postmodernizm kültürünün tüm hızıyla devam ettiği ve klasik sanatçıların popüler medya dünyasının olumsuz tesiri altında kaldığı modern dünyada, halk eserlerinin anlatıcılarını folklor yöntemleri kullanarak incelemenin önemi muazzamdır. Millî eserleri ezbere bilenlerin daha doğrusu destancıların sistematik olarak incelenmesi veya onlar hakkında bilimsel teorilerin yayınlanması, görüşlerin ve ciddi fikirlerin ortaya çıkması - bütün Türk halklarının sözlü eserlerinin taşıyıcısı olan destancıları tanıyıp öğrenmekte teorik bilgilerimizi zenginleştirir ve bu yönde keşifleri teşvik eder. Dolayısıyla dünya folkloronon, sözlü sanatının (oral tradition) incelenmesi alanında genel olarak Türk Halkları'nın örneklerini sunan materyallerin sayısının artacağını söyleyebiliriz.

NOTLAR

1. Tokon Isak kızıyla Toktobübü Isak kızı aynı yazardır. Bazı baskılarda Tokon Isak kızı, bazılarında ise Toktobübü Isak kızı olarak geçmektedir. Bu baskıda Tokon Isak kızı adıyla geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Isak, Tokon; Cumaturdu, Adil. *Büyük Manasçı Cüsüp Mamay*, Artış: Kızılsuu Kırgız Yayın Evi, 2022.
- Karl, Reichl. *Turkic Oral Epic Poetry*. N. Y. London: Garland Publishing, 1992.
- Toktobübü, Isak kızı, Cumaturdu uulu, Adil. *Büyük Manasçı Cüsüp Mamay*, Bişkek: Print Express, 2014.
- Cumaturdu, Adil; Tokon Isak. *Büyük Manasçı Cüsüp Mamay*, İç Moğol Üniversitesi Neşriyatı, 2002.